

Carstad - Et blik ind i en Svensk fæstningslejr anno 1658-60

Carl X Gustafs fæstningslejr Carlstad ved Brøndby - under Københavns belejring 1658-60 - har hidtil levet en noget overset tilværelse. Flere militærhistorikere har konstateret, at den fandtes, men få – snart sagt ingen – har tænkt nærmere over eller beskrevet, hvad en fæstningslejr af denne art betød for den svenske krigsførelse.

Denne artikel vil derfor se nærmere på soldaternes livsvilkår i lejren og hvordan disse påvirkede den svenske hær styrke og moral under belejringen af København 1658-60.

Svenskernes belejring af København

Fæstningskrigen

Krig har siden tidens begyndelse været under konstant udvikling og forandring og er det fortsat den dag i dag.

Før renæssancen havde krig primært foregået som direkte kamp på en åben slagmark mellem to eller flere hære. Men efterhånden som flere og flere mennesker samledes om vigtige handelsbyer og andre taktisk strategiske steder, valgte man mange steder at opføre befæstninger disse steder. Så under Renæssancen udviklede krigsførelsen sig fra at være en direkte kamp på en åben slagmark til en kamp om strategiske knudepunkter, hvor både den angribende og den forsvarende hær tog voldgrave, bastioner og fæstningsmure i brug for at afværge fjendens angreb.

Et sådant strategisk knudepunkt var København i årene 1658-1660, hvor den svenske konge Carl X Gustaf gennemførte en længerevarende belejring af den danske hovedstad i håbet om definitivt at vinde herredømmet over Øresund.

Under belejringen forlagde Carl X Gustaf hovedparten af sin hær i en tæt pakket fæstningslejr (Carlstad) i Brønshøj nogle få kilometer nordvest for hovedstaden.

Carl X Gustav

Jordvoldene omkring lejren beskyttede hæren mod udfald fra København og befæstede derved det svenske overherredømme på Sjælland, hvorved det blev muligt at trække belejringen i langdrag. Men den tunge koncentration af tropper i lejren blev

samtidig en uoverkommelig udfordring for den svenske forsyningsorganisation, og soldaterne kæmpede krigen igennem med både sygdom, sårskader og forfrysninger

På godt og ondt fik forholdene i Carl X Gustafs fæstningslejr Carlstad i Brønshøj således stor betydning for udviklingen af den anden Carl Gustaf-krig og dens – set med svenske øjne – noget skuffende resultat med en fredsslutning, der blot stadfæstede Roskildefreden fra 1658.

Castra Suedica (Carlstad)

Carlstad (Arkivfoto fra Kgl. Bibliotek)

Sådan benævner den svenske fæstningsarkitekt Erik Dahlberg fæstningslejren i Brønshøj, som han i sin funktion af generalkvartermesterløjtnant selv var med til at udstikke. Erik Dahlbergs kort over lejren er derfor også det hyppigst anvendte af de i alt knap 10 kort, der pt. er lokaliseret i de danske og svenske arkiver.

Af disse kort kan vi se, at lejren havde en diameter på ca. en kilometer, og at den var omgivet af en ca. to meter høj vold, en halvanden meter dyb – tilsyneladende tør – grav samt tætte palisader foran voldgraven.

Der var tale om et simpelt fæstningsanlæg med blot 13 kanoner til at holde en voldstrækning på godt fire kilometer, så den svenske hærledning forventede næppe et egentligt stormangreb fra den danske hær side.

Fæstningen beskyttede derimod hæren mod de mange mindre udfald fra København og gjorde det vanskeligere for de svenske soldater at desertere.

Mens kortene er ganske entydige omkring fæstningslejrens udseende og indretning, er det noget vanskeligere at få overblik over de soldater, der opholdt sig i lejren. Problemet bunder især i, at lejrens indbyggere var en stærkt mobil og fleksibel størrelse, som varierede kraftigt på de forskellige tidspunkter, hvor kortene blev tegnet.

De få troppeopgørelser, der findes, kan dog hjælpe os lidt på vej.

Beregnet ud fra størrelsen på Carl X Gustafs invasionsstyrke ved krigens start var det sandsynligvis 5-6.000 mand, der trak sig tilbage til lejren Carlstrad i Brønshøj i oktober 1658, da den svenske hær efter at have tabt Slaget i Øresund valgte at opgive blokaden af København.

Dette tal blev fordoblet, da troppekonzentrationen var på sit højeste op til Stormen på København i februar 1659, men i månederne herefter vendte indbyggertallet atter tilbage til de ca. 5.000 – dels på grund af de store tab, som den svenske hær led under angrebet på København, og dels fordi København nu havde udspillet sin rolle som strategisk knudepunkt, således at flere af de svenske regimentter blev sendt til nye krigsområder i Danmark og Nordtyskland.

Soldaterne var imidlertid ikke fæstningslejrens eneste beboere. En hel hob af civile – håndværkere, handelsfolk, præster, profosser, prostituerede, musikanter, skræddere, smede, kuske og så fremdeles – fulgte i kølvandet på hæren i håbet om at kunne gøre en god profit ved at sælge deres ydelser til de svenske soldater.

Desuden var det både tilladt og tilrådeligt for de svenske soldater at tage deres hustruer og eventuelle børn med i felten, for hærledelsen havde en klar forventning om, at tilstedeværelsen af hustruerne bidrog til at højne soldaternes moral, i og med at de så (nok) ikke lå i med de prostituerede.

Hustruerne kunne endvidere hjælpe soldaterne med husførelsen og ”bøssernes renlighed”, som det hedder i et senere brev til den svenske konge, således at soldaterne havde mere tid og kræfter til at slås.

På papiret havde de civile ingen betydning for hærens militære styrke, og derfor er de kun i ganske få tilfælde medtaget i de militære opgørelser, men det kan jo tænkes at kvinderne har været med til at passe og pleje de syge.

Civile fulgte med tropperne i felten

Af samme årsag er det praktisk talt umuligt at få fuldt overblik over præcist hvor mange civile, der gjorde de svenske soldater selskab i Carl X Gustafs fæstningslejr Carlstad i Brønshøj.

Men når vi har for øje hvor udbredt, praksissen med de civile ledsagere var, er det ikke udelukket, at vi kan tre- eller firedoble det anslåede indbyggertal på ca. 5.000 mand.

Hermed modsvarede fæstningslejren i Brønshøj både i areal og indbyggertal datidens København med sine ca. 25.000 indbyggere.

Forfrosne fødder og beskudte ben

I fæstningslejren Carlstad levede soldaterne og deres familier sammen i grubehuse, telte og interimistiske hytter. Det var en kold fornøjelse (vi taler som bekendt om ”den lille istid”, hvor Bælterne om vinteren var belagt med så tyk en is, at hele den svenske hær kunne marchere tørskoet over vandet), og i rullerne over de syge og sårede svenske soldater går ordene ”sygdom” og ”forfrysning” igen og igen. Næst herefter følger skudsårene som en naturlig konsekvens af de jævnlige kampe foran København.

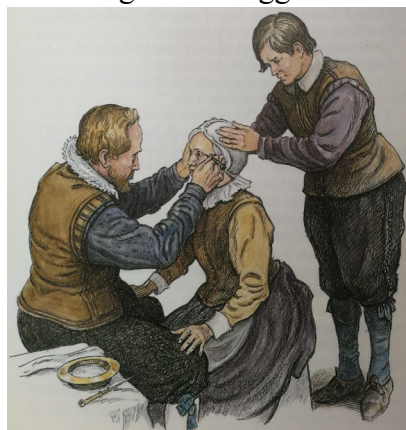

Grubehuse i lejren Carlstad i Brønshøj (Foto af Lars Cramper-Petersens dioramaer på Brønshøj Museum)

Lad os tage et konkret eksempel: Ud af en eskadron på knap 500 menige østerdalkarle lå de 67 i februar 1659 på feltlazarettet i Køge med forfrysninger og skudsår. I eskadronens skrifter står blandt andet noteret ”Stakkels Jacob Kånst var ligefrem blevet skudt gennem begge ben med én musketkugle” og at et mindre antal karle var syge.

67 menige – ca. 13 pct. – lyder måske ikke af meget, men da regimentsrullen blev gjort op i juli 1659, var dødeligheden og kvæstelserne så store, at eskadronen fra Österdalarna på under et år var svundet ind til en tredjedel af sin oprindelige styrke.

Dette var intet mindre end en katastrofe. Ikke mindst fordi det efter mange års krigsførelse blev vanskeligere og vanskeligere at udskrive nye soldater til at erstatte de faldne.

Lægen hjælper en soldaterkone

Svenskerne stormer Københavns volde (Foto af Lars Cramper-Petersens dioramaer på Brønshøj Museum)

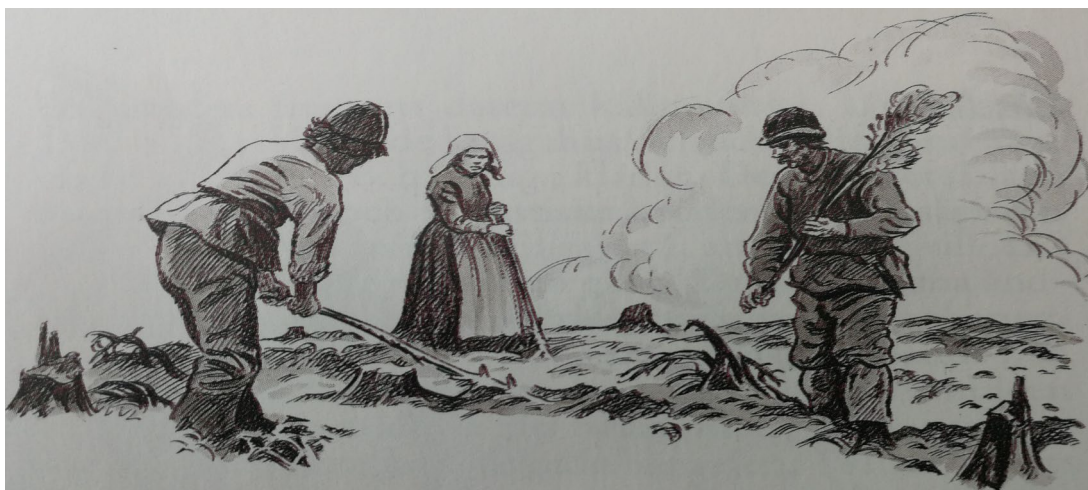
Med denne statistik in mente er det intet under, at desertioner fra den svenske hær var et særdeles hyppigt fænomen, især i vintermånederne, når de menige ”udpint af kulden” søgte ly bag Københavns volde.

Frederik III søgte at friste de svenske soldater yderligere ved hjælp af flyveblade, der blev spredt omkring fæstningslejren, og lokkende løfter om ”godt kvarter, rigtig betaling og efter enhvers forhold al anden kgl. nåde”, som man også sørgede for, at de frigivne krigsfanger kunne videreformidle, når de atter var bag svenske linjer.

Efter en grundig afhøring blev desertørerne indrullet i det danske forsvar, hvor de tjente på lige fod med de danske soldater, og mange ”blev tro nok”, bemærkede en københavnsk præst efter krigen. Andre stak imidlertid af ud til lejren i Brønshøj igen efter at have gjort vigtige observationer om forholdene inde i den belejrede danske hovedstad.

Sult, Hunger og elendige levevilkår

Det var ikke kun sygdom, kulde og kvæstelser, der forårsagede desertionerne i den svenske hær. Sulten var et af de største problemer. Allerede i september 1658 måtte krigskammerpræsident Fleming – den ansvarlige for forsyningsorganisationen på Sjælland – meddele kongen, at bønderne i Roskilde og Københavns len var så udhungrede, at det var stort set umuligt at foretage de nødvendige fourageringer, og i november 1658 opgav man helt at inddrive skatter hos lokalbefolkningen. Det betød, at de menige ikke fik deres sold, så de måtte klare sig med hvad fourage, der kunne rekvireres i lokalområdet omkring lejren. Og det var ikke meget.

Bønder i Brønshøj

Herudover blev også manglen på mundering et større og større problem. Særligt sko og strømper var en mangelvare, og i november 1658 klagede artilleristerne så voldsomt over deres ”helt iturevne beklædning”, at Fleming hastigt måtte advare kongen om risikoen for mytteri, hvis ikke artilleristerne fik ny mundering.

Værst stod det imidlertid til med fødevarer forsyningen. Ressourcerne var få, og for at sikre, at de blev ligeligt fordelt, måtte Fleming skabe faste rammer og sørge for, at disse kunne overholdes. Det gjorde han ved at inddele de besatte landområder i kvarterer, som skulle sørge for hvert enkelt regiments underhold

Det underhold, der skulle ydes, skulle i teorien beregnes ud fra den landgilde, som bønderne normalt ydede til deres husbond.

Det var op til regimentsledelserne selv at organisere fourageringen. Da Fleming ikke havde nogen mulighed for at føre kontrol med denne – for slet ikke at tale om sanktioneringsmuligheder i de (mange) tilfælde, hvor hans forskrifter ikke blev overholdt – udviklede der sig snart anarkistiske forhold, hvor ”kvartererne bliver udplyndret og ruineret, fordi man ikke holder sig til sine kvarterer, som man bør”.

Det var en voldsom belastning for lokalbefolkningen i området, at de pludselig skulle brødføde en befolkning, der svarede til en større bys indbyggere. Paradoxet bliver kun større, når vi holder for øje, at der i datidens Brønshøj Sogn (vore dages Brønshøj, Emdrup, Vanløse, Husum og Utterslev) kun fandtes omkring 45 gårdbrug. Det var i dette og i de øvrige sogne umiddelbart nord og vest for København, at belastningen for lokalbefolkningen var størst. Som krigen skred frem, kom vejene i dårligere og dårligere stand, og hestene – de få, der overlevede – blev mere og mere udpinte og udmagrede, så den radius, hvorudfra man kunne gennemføre fourageringer, blev mindre og mindre.

Ikke desto mindre klarede de fleste bønder sig igennem krigen med skindet på næsen. En undersøgelse af begravelserne i sognene omkring fæstningslejren viser, at krigen ikke umiddelbart medførte en forhøjet dødelighed blandt bønderne.

Derimod bevirkede krigen en øget mobilitet, hvor flere valgte at forlade deres brug, når det ikke længere kunne brødføde dem, eller fordi de blev tvunget bort af svenske soldater, der nedbrød deres gård i jagten på byggemateriel til nye boliger inde i lejren.

Da krongodset i Brønshøj Sogn blev besigtiget efter krigen, var bønderne således tydeligt frustrerede over deres nedtrampede marker og nedbrudte hjem, men de udtrykte også en vis optimisme og forventede at være på fode igen efter et år eller to.

Handel, druk og hor

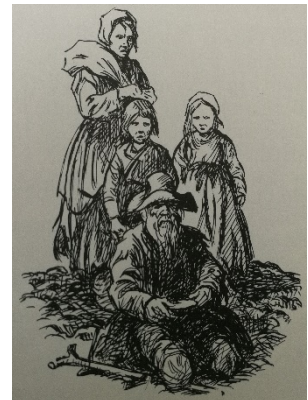
Kortspil var udbredt i hæren

Bøndernes optimisme stemmer måske ikke umiddelbart overens med den store frustration, som Fleming udtrykte i sine breve til kongen. Men udover at Fleming unægteligt sad på lidt af en uriaspost i forhold til at skulle skaffe fødevarer i et krigshærgtet land, så fremgår det af hans breve, at hans frustration også skyldtes, at det aldrig lykkedes ham at få forsyningsorganisationen til at fungere.

Regimenterne gjorde, som det passede dem, og kongen reagerede ikke på Flemings mange opfordringer om at skride ind over for forsyningsanarkiet.

*Svenskerne plyndrer lokalbefolkningen
(Foto af Lars Cramper-Petersens dioramaer på Brønshøj Museum)*

Bønderne led nød

En af årsagerne til at Fleming havde så vanskeligt ved at kontrollere forsyningen af hæren var, at den i vid udstrækning fandt sted uden for det militære system. Eftersom de menige soldater under størstedelen af krigen ikke fik udbetalt deres sold, blev de i stigende grad afhængige af at omsætte mel, kød, grøntsager og andre fødevarer til penge og andre fornødenheder.

Dette betød at der opstod en vidtgående handel med lokal befolkningen, og der blev afholdt regulære markeder i lejren flere dage om ugen. Handlen var så udbredt, at de svenske soldater heller ikke så sig for gode til at falbyde deres varer uden for Københavns volde, hvor de sultne københavnere var mere end villige til at betale overpris for de friske forsyninger fra landet.

Selv om de svenske soldater umiddelbart havde overmagten, indtog bønderne ikke en hjælpeløs position i forhold til de økonomiske transaktioner. Bønderne kom i mange tilfælde til at stå på en art venskabelig fod med soldaterne, og herved var det bestemt muligt at få medindflydelse på handlerne.

Soldaternes druk førte ofte til slagsmål

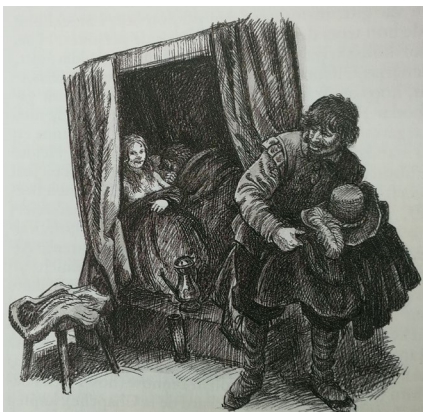
”Det var hans lykke, at han blev vel lidt hos svensken”,

sagdes det således om en bonde, der havde sin daglige gang i fæstningslejren i Brønshøj, og som også hjalp flere desertører med at finde uset vej ind til København.

Så hvor størstedelen af lokalbefolkningen klarede sig igennem krigen bedste de kunne, var der altså andre som så en mulighed for at udnytte situationen og tjene på den. Hvad der skete med disse personer efter krigen kan vi kun spekulere om, idet der ikke findes optegnelser om nogen retssager mod disse.

Ikke mindst de beskyttelsestropper, der var forlagt i landsbyerne, og som blev betalt af bønderne for at sikre, at forsyningsforskrifterne blev overholdt, havde mulighed for at integrere sig med lokalbefolkningen.

De fungerede bl.a. som en slags lokale administratorer, der eksempelvis hjalp til med at syne dødsbo i en tid, hvor den almindelige administration var sat ud af funktion, og de kom også i drikkelag på gårdene. I et tilfælde fra Bagsværd er der fortællinger om hvordan et medlem af beskyttelsestropperne ligefrem overtog en øde gård i sognet og dyrkede jorden med sit eget kvæg, ligesom han ”af sit eget underholdt tjenestefolkene på gården med øl og mad opholdt”.

Svensk soldat på natligt besøg

Seksuelle relationer mellem lokale kvinder og mænd med tilknytning til den svenske hær udvikledes kun i beskedent omfang. Her har det givetvis spillet ind, at størstedelen af soldaterne fortsat levede sammen med deres familier.

I de bevarede kirkebøger fra Brønshøj og omegn findes kun en håndfuld faderskabsudlæggelser af mænd fra den svenske hær, men de få eksempler vidner ikke desto mindre om, at der tilsyneladende var en meget fri omgang mellem soldaterne og lokalbefolkningen. Maren Nielsdatter fra Lyngby kunne således udlægge ”en karl ved navn Albrecht” som far til hendes uægte barn, og hun berettede endvidere, at barnet var ”avlet i lejren”.

Ære, dyd og manddom

Det var disse idealer, der blev opsat for de svenske soldater i Gustaf II Adolfs krigsartikler fra 1621. Idealerne skulle sikre et kristeligt levned og en høj moral – to faktorer, der tilsammen udgjorde nogle af hovedhjørnestenene i hærens disciplin og styrke.

Men både danske og svenske kilder viser hvordan det kneb med både æren, manddommen og dyden hos de soldater, der i årene 1658-1660 var forlagt i Carl X Gustafs fæstningslejr i Brønshøj uden for København.

En besk cocktail af sygdom, kulde, skudsår, sult, dårlig mundering og manglende sold var tilsammen med til at sprede så stor mismodighed i hæren, at det resulterede i en lang række desertioner, hvor svenske soldater stak af ind til København om i håbet om at finde bedre forhold i den belejrede danske hovedstad.

Mismodigheden og opsætsigheden udtryktes endvidere markant i forhold til forsynings situationen, der inden for få måneder udviklede sig til det rene anarki, hvor enhver var sig selv nærmest.

Her var de personlige relationer, som soldaterne udviklede til lokalbefolkningen, samt soldaternes evner som handelsfolk i højere grad end de militære retningslinjer, afgørende for soldaternes handlinger.

Svenske vagtblus (Skitse fra rigsarkivet)

Alle disse forhold påvirkede den svenske hærs styrke, effektivitet og kampduelighed negativt og havde derfor sin del af ”æren” for, at den svenske regering efter Carl X Gustafs pludselige død i foråret 1660 valgte at opgive håbet om at opnå yderligere resultater end at beholde magten over Skånelandene, som Danmark havde overdraget til Sverige med Roskildefreden i 1658.

Denne konklusion peger på, at det i undersøgelser af Renæssancens fæstningskrig er afgørende, at man som militærhistoriker inddrager forhold, der rækker ud over det rent militære, og at man også må forholde sig til datidens kulturelle og sociale forhold.

Kun da vil vi forstå krigens fulde omfang og dens konsekvenser for de mennesker, der oplevede den.

L.E.K